

2. Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: Науковий збірник: Серія історична та філологічна. Вип. II. — Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2005. — 256 с.
3. Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: Науковий збірник: Серія історична та філологічна. Вип. III. — Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2006. — 284 с.
4. Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: Науковий збірник: Серія історична та філологічна. Вип. IV. — Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2007. — 340 с.
5. Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник: серія історична та філологічна. Вип. V. — Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет, 2008. — 416 с.

The article envisages the analytical examination of materials of historical-pedagogical, general-pedagogical and methodical referring, published in the scientific collection "Ivan Ogienko and modern science and education" from the first to the fifth publication (2003-2008).

Key words and word combination: history of I. Ogienko, pedagogy, practical pedagogical activity.

Отримано: 19.06.2009 р.

УДК 321.01(477):811.161.2

А. В. Чирва

*Житомирський військовий інститут ім. С. П. Корольова
Національного авіаційного університету*

МОВА ЯК ЧИННИК ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

У статті йдеться про визначальну роль української мови на новому етапі державотворення. Висвітлюються деякі теоретичні питання цієї вкрай важливої проблеми, визначено, що одним з першочергових завдань державного будівництва України на сучасному етапі є всебічне сприяння розвитку української мови. Зроблено висновок про нагальну потребу гуртування всіх українців на основі соборної української мови.

Ключові слова і словосполучення: українська мова, державне будівництво, російська мова, розвиток української державності, проблема мови, політика українізації.

Тема, якій присвячено цю статтю, може здатися читачу на перший погляд широкою та заяложеною. Але якщо заглянути в сутність проблеми мовного питання в нашій країні та визначити місце, яке вона займає серед інших проблем державного будівництва, то актуальність і необхідність її розгляду сумнівів не викликають.

З серпня 1991 року, коли Україна здобула незалежність, перед нею постало питання будівництва нової держави. Цей процес, як показали вісімнадцять минулих років, є дуже складним і пов'язаний з багатьма труднощами.

Одним із вагомих чинників, від якого залежить успіх державотворення, є дотепер не вирішене мовне питання, навколо якого відбуваються гострі суперечки між представниками різних політичних кіл.

Представники однієї сторони віддають перевагу двомовності, посилаючись при цьому на досвід багатьох держав заходу, де є подібні впровадження й апелюють до вирішення мовного питання в сторону узаконення двомовності. Прикладами можуть слугувати: Швейцарія, де офіційними мовами, поряд з ретро-романською, є німецька, французька й італійська; Канада, в якій офіційними є французька та англійська мови; Бельгія, де офіційними є три мови — французька, німецька та нідерландська.

Прихильники протилежної сторони наполягають на тому, щоб у державі була офіційною одна мова — українська, що виконує роль базису, на якому ґрунтується ментальність, національний характер, національна свідомість, духовність, культура. А за ними — історія народу, його земля, національна ідея, соборність і державність нації, її доля і шлях у майбутнє.

Така ситуація представляє дві протилежні позиції, кожна з яких має свої вагомі аргументи.

Однак, як свідчить досвід людства протягом тисячоліть, мова об'єднує народи у нації й зміцнює державу. Занепадає мова — зникає і нація. Коли ж мова стає авторитетною, перспективною, необхідною і вживається, насамперед, національною елітою, сильною і високорозвинутою стає як нація, так і держава. мова без своєї держави беззахисна і згасає. Держава без своєї мови втрачає істотні ознаки суверенітету — культурного та інформаційного, зрештою, засадничо-ідеологічного. Сьогодні навіть потужні англійські держави дбають про свій мовний суверенітет.

На різних етапах існування України багатьма відомими мовознавцями, представниками ідеї соборності української літературної мови, такими як М. Гладким, Н. Грунським, В. Ковалівим, О. Курило, І. Огієнком, В. Симовичем, О. Синявським, С. Смерчинським, М. Сулимою та ін. [8-11; 14], розвивалася ідеологія про рідну мову. Більше того, нарешті стали розробляти на науковому рівні й аспекти походження і розвитку рідної мови. Так, у 1935 році проф. І. Огієнко видав уже окремий розроблений курс «Наука про рідномовні обов'язки» [8-11]. У передмові до цієї книжки читаємо: «Рідна мова — це найважливіша основа, що на ній зростає духовно й культурно кожний народ. У житті кожного народу, а особливо недержавного, рідна мова відіграє найголовнішу роль: рідна мова — то сила культури, а культура — сила народу». Не перебільшуючи роль і значення рідної мови в процесі державотворення, далі ми знаходимо у І. Огієнко положення «рівномовного виховання», які і сьогодні не перестають бути актуальними щодо свідомого громадянина нашої держави [10]:

1. мова — то серце народу: гине мова — гине народ.
2. Хто цурається рідної мови, той у саме серце ранить свій народ.
3. Літературна мова — то головний двигун культури народу.
4. Уживання в літературі говіркових мов сильно шкодить культурному об'єднанню нації.
5. Народ, що не створив собі соборної літературної мови, не може зватися нацією.

6. Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова.

7. Головний обов'язок кожного свідомого громадянина — працювати для збільшення культури своєї літературної мови.

8. Стан літературної мови — ступінь розвитку народу.

9. Як про зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу, судять найперше з культури його літературної мови.

10. Кожний свідомий громадянин має дбати, щоб навіть у найменшій оселі працював «Гурток плекання рідної мови».

У цих рядках відомий педагог та вихователь зазначив всю сутність та роль рідної мови в державотворенні, розвитку народу, вихованні окремого громадянина держави.

Значні зміни в розвитку рідної мови відбуваються на сучасному етапі розбудови держави. Предметом дослідження українська мова є в працях, зокрема, Г. Бурячка, І. Дзюби, В. Лизанчука, Л. Костенко, В. Радчука, Д. Павличка, М. Томенка, І. Ющука та ін. [1; 3; 4; 5; 6; 11-16]. Однак їхні дослідження, на наш погляд, мають відносно загальний характер. У їхніх роботах та виступах детально не проаналізовано положення про те, чому саме українська мова дасть змогу отримати суспільство національно свідомих особистостей, стане основою гуртування всіх українців незалежно від етнічного походження. Саме тому метою статті стало доведення визначальної ролі української мови як визначального чинника державного будівництва.

Але перш ніж розкрити цю проблему, проаналізуємо ті причини, які спонукали до виникнення мовної проблеми, інакше дослідження мовного питання не можна вважати повним з точки зору науковості. На наш погляд, основних причин декілька: по-перше, це намагання певних політичних сил як в Україні, так і за її межами зробити все, щоб не дати об'єднатись українцям у єдину націю. Нація, як і будь-яка інша етнічна спільнота людей, не може бути сформованою без спілкування її членів, без збереження ними історичної пам'яті, надбань духовності, самоусвідомлення, без ідентифікації — відчуття приналежності до цієї спільноти. Універсальним засобом здійснення всього цього є мова. Вона забезпечує єдність функціонування і розвиток національного організму в просторовому та часовому вимірах.

Добре розуміючи роль рідної мови в становленні нації, маючи «великий досвід» боротьби з нею, наприклад, укази Петра I, Валувський циркуляр, Емський указ, лінгвоцид тоталітарної радянської системи, рекомендації Ташкентської конференції (1979) і, насамкінець, проголошення російської мови офіційною (1990), певні політичні сили й сьогодні намагаються різними способами зашкодити становленню української мови як державної. Головні з них — це намагання надати російській мові статус офіційної, штучне створення так званої проблеми «русскоязычного населения». Мабуть, окремі політики сьогодення свідомо (а, може, через незнання) забувають ті століття рабства, упродовж яких знищувалася культура українського народу, його інтелігенція, десятиліття панування тоталітарної системи, коли все робилося для того, щоб «злилися нації», щоб сформува-лася універсальна мова (російська). Саме тому демократична громад-

ськість нашої держави повинна зробити все, щоб не допустити запровадження російської мови як офіційної, докласти зусиль для відродження рідного слова на власній землі. Принагідно також зазначимо, що сучасні противники незалежності України, щоб протидіяти процесу творення своєї держави українською нацією, експлуатують також поняття «народ України», мета якого — повна асиміляція українців і поступове злиття їх у єдиний «євразійський народ».

Тим більше, як показав досвід останніх років, незважаючи на те, що українська мова визначена державною відповідно до ст. 10 Конституції України і держава повинна забезпечувати всебічний розвиток її функціонування в усіх сферах суспільного життя, на всій території України існують певні труднощі щодо реалізації принципів державності мови на сході та півдні України, серед яких:

1. Недостатньо таких викладачів української мови, які би дійсно вміли розмовляти нею і мали реальний життєвий досвід такого спілкування.

2. Немає спеціалістів усіх галузей, які могли б вирішити хоча б саму елементарну мовну проблему: правильно написати хоч якесь оголошення, скласти документ чи створити повноцінний рекламний напис чи текст.

3. Люди Сходу та Півдня здебільшого зовсім не мають української мовної практики, що, на їхню думку, може становити для них серйозну проблему при відвідуванні Західної України чи при звертанні до державних установ навіть тоді, коли теоретично мову вони знають та розуміють.

4. Недостатнім залишається авторитет української мови на побутовому рівні, яка дуже часто все ще вважається сільською і непопулярною, та такою, яка не може повноцінно забезпечувати всі сфери життя, наприклад в технічній сфері чи в діловодстві.

5. Люди не впевнені, що їхнє право спілкуватися рідною мовою, якщо та не є державною, захищене повною мірою і тому вороже настроєні до подальшого розвитку української.

У цілому по Україні:

6. Відсутня зрозуміла й узгоджена граматики української мови і, в першу чергу, недоліком є те, що немає доступних і дешевих підручників з граматики, в т.ч. і для дорослих громадян України, державних службовців чи спеціалістів інших професій та доступних українських та українсько-російських словників.

7. Немає ніякого державного органу, який би слідкував за чистотою використання мови, в першу чергу — на телебаченні, в рекламних текстах, у вивісках і написах, який виправляв хоча б найгрубіші граматичні помилки.

8. Існує проблема узгодженості рекламних текстів іноземних компаній механічно перекладених в основному з англійської та інших мов романо-германської групи, в яких слова не відмінюються, з мовними правилами української мови.

9. Недостатньо розвинута ділова та технічна українська мова.

10. Розвиток української мови в останні десятиліття відбувався не настільки повноцінно, як розвиток інших мов, тому в ній відсутні деякі мовні звороти, притаманні їм, як наприклад форми тривалого часу, і тому мова виявляється не настільки збагаченою термінами та словами іншомовного походження, як інші мови, які за цей час розвивалися в більш сприятливих умовах.

Все це підтверджує той факт, що народ, нація, кожна особистість, що входить до їх складу, втрачають самодостатність, послаблюється їх вплив і зменшується вклад у загальносвітові процеси.

Формування свідомого громадянина своєї держави відбувається у стінах альма-матер, де ті, хто навчається, закріплюють здобуті під час навчання знання та любов до рідної мови. В умовах реформування освітянської галузі одним із головних показників рівня кваліфікації випускників вищого навчального закладу (ВНЗ) за європейськими нормами є рівень володіння ними державною мовою.

Моніторинг стану викладання державною мовою у вищих навчальних закладах та їх структурних підрозділах виявив, що середній показник викладання нормативних дисциплін українською мовою у ВНЗ становить: за освітньо-кваліфікаційним рівнем молодшого спеціаліста — 89%; бакалавра — 86%; спеціаліста (магістра) — 88% [2].

Загалом ситуація з упровадженням української мови у ВНЗ поступово поліпшується в усіх адміністративно-територіальних одиницях країни.

Водночас наявна регіоналізація навчання робить студентів заручниками нерозуміння з боку керівників важливості викладання державною мовою.

Для підвищення престижу української мови в академічному середовищі, забезпечення україномовного освітнього простору в окремих ВНЗ насамперед потрібна добра воля його керівника.

Важливим є створення єдиного мовного простору через забезпечення мобільності студентів і викладачів, поглиблення співпраці між університетами на міжрегіональному рівні.

У грудні 2008 року Міністр освіти України звернувся до ректорів ВНЗ із пропозицією організувати широкий обмін студентами, аспірантами і викладачами, свого роду «перехресне стажування», щоб забезпечити, з одного боку, добру мовну практику методом «занурювання», а з іншого — стимулювати обмін досвідом та усунути постколоніальну асиметрію щодо функціонування в системі освіти української мови як державної [2].

У цьому листі запропоновано обриси «дорожньої карти» спільних дій для забезпечення переходу до викладання українською мовою у всіх навчальних закладах до 2012 року, до якісно нового рівня співпраці між ВНЗ, запровадження нових організаційних форм взаємодії.

Міністерство вже започаткувало освітньо-наукове співробітництво з університетами різних областей країни з питань:

- обміну студентами для проходження ними навчальних і виробничих практик, організації їхнього дозвілля та відпочинку, а також проведення культурно-мистецьких заходів;
- обміну аспірантами та докторантами з метою їхньої участі у спільних наукових дослідженнях у різних галузях науки, насамперед з історичного, культурного, мовознавчого та літературознавчого напрямів;
- обміну викладачами для викладання навчальних дисциплін, насамперед нормативних, українською мовою, для підготовки підручників, розроблення спільних спеціальних курсів, лабораторних робіт, а також проходження стажування з метою вдосконалення професійного українського мовлення.

Серед численних факторів, які забезпечують якісну освіту, важливим є наявність якісних підручників, посібників, довідників, словників українською мовою. У зв'язку з цим Департаменту вищої освіти, ректорам ВНЗ необхідно:

- запровадити як обов'язкову умову підписання контракту при прийнятті на роботу або переобранні викладачів на наступний термін читання відкритих лекцій українською мовою;
- організувати у ВНЗ курси з вивчення та підвищення якісного рівня володіння українською мовою для науково-педагогічного складу;
- заохочувати викладачів видавати курси лекцій українською мовою;
- розробити заходи щодо невідкладного запровадження у широке використання україномовних версій операційних систем;
- включити до національного рейтингу ВНЗ показники викладання нормативних дисциплін українською мовою, забезпечення навчального процесу підручниками українською мовою;
- запровадити як обов'язкову вимогу до державної атестації захист дипломних та магістерських робіт українською мовою.

Активнішу роль у розвитку й використанні української мови мала б відіграти інтелігенція — науковці, письменники, композитори. Йдеться про створення ними сучасних популярних високохудожніх творів, які б засобами художньої творчості несли в маси багатство української мови. Адже в останні роки щось не видно й не чути творів такого рівня, як пісні «Два кольори», «Черемшина», поема «Маруся Чурай», романи «Людина і зброя» та інші, які свого часу стали, по суті, народними, несли рідне слово в народ. Нині багато представників творчої інтелігенції надто захопились політикою, розмінюючи талант на малопродуктивні засідання та взаємні звинувачення.

Особливого значення нині набуває вивчення у ВНЗ історії України, української та зарубіжної культури. Його мета — формувати у слухачів цілісну картину минулого свого народу в контексті світового історичного процесу, виховувати їх патріотами Батьківщини, сприяти подоланню історичного невігластва, запобігати вульгарній односторонності, психологічному несприйняттю української суверенної держави, забезпечувати національну спрямованість підготовки кадрів.

Викладання цих навчальних дисциплін має забезпечити глибоке вивчення процесу виникнення й розвитку українського етносу як автохтонного на власній землі, прищепити глибокі знання української історії й культури як невід'ємної складової світового процесу, як основи патріотизму, почуття гордості за свій народ. Така роль зазначених курсів набуває особливого значення у зв'язку з тим, що розбудова незалежної Української держави перебуває на початковому етапі, коли більшість громадян недостатньо обізнана з історичним досвідом, тисячолітніми традиціями й надбаннями народу. Знання історії та культури власного народу потрібне для формування високих моральних якостей майбутніх спеціалістів, застосування ними своєї фахової підготовки та спеціальних навичок для захисту й виконання законів, їх історичне невігластво, бездуховність створюють живильне середовище для правопорушень, а висока культура, глибокі знання історії власного народу, його звичаїв, традицій — важлива умова створення громадянського суспільства.

Вивчення історії України та культури — один із найважливіших компонентів професійної підготовки спеціалістів. Адже вони зможуть успішно виконувати свої функції тільки тоді, коли знатимуть і врахуватимуть усю сукупність етнічних, геополітичних, економічних, соціальних, громадських, духовних, побутових чинників суспільного й особистого життя в їх розвитку. Саме такі чинники визначають, зокрема, стан правопорядку, зміст законів, можливості та засоби їх реалізації.

Курс історії України відіграє важливу методологічну та методичну роль як єдиний у навчальному процесі, що вивчає не окремі компоненти, а всі сторони життя народу в комплексі й у хронологічному розвитку. Такий підхід дає змогу уникнути хибної обмеженості, прогалин у професійній підготовці майбутніх спеціалістів, запобігати однобічності навчального процесу. Він має забезпечувати різнобічну підготовку працівників, які могли б творчо виконувати відповідні функції, зокрема самостійне керівництво різними ділянками державного життя.

До того ж слід урахувати, що вивчення, наприклад, історії України в середніх і середніх спеціальних навчальних закладах дає початковий, недостатній для фахівців з вищою освітою обсяг знань, обмежену відповідно до вікових особливостей учнів інформацію. Цей предмет викладають із серйозними недоліками. Викладання у ВНЗ історії України, як і інших дисциплін, що входять до шкільної програми (основи права, українська та іноземна мови, інформатика, фізкультура, філософія та ін.), спрямоване на отримання майбутнім фахівцем знань у повному обсязі найновіших досягнень цієї та інших наук і забезпечення, як цього вимагає закон про вищу освіту, фундаментальної підготовки. Це досягається, зокрема, і вищим теоретичним і методологічним рівнем викладання, обсяжнішим і складнішим потоком інформації, новим осмисленням історії та культури власного народу, значним збагаченням її новими документальними даними, оновленням усього змісту викладання. Така спрямованість відповідає завданням багатоступеневої системи освіти. Вона має забезпечи-

ти нарощування знань, оволодіння кожним фахівцем умінням застосовувати багатющий історичний досвід народу, надбання його культури в усіх сферах своєї діяльності.

На закінчення наведемо деякі соціологічні дані [17], що ілюструють консолідацію роль української мови вже у сьогоdnішній Україні. Дослідження показують, що більшість росіян у Львові і Києві постійно послуговуються українськими засобами масової інформації. Щодо радіо – таких у Львові 64%, а в Києві – 70%, щодо телебачення – відповідно 74% і 75%, щодо газет і журналів – 58% і 68%. Навіть у Сімферополі 27% росіян слухають українське радіо, 33% дивляться українське телебачення і 17% читають українські газети. На національному радіо українська мова посідає належне їй місце, має зростаючу тенденцію панувати вона і на телебаченні.

Найпоказовішим у соціологічних дослідженнях є те, як ставляться росіяни в Україні до української освіти своїх дітей: 54% росіян у Львові і 65% у Києві згодні на те, щоб їхні діти ходили до української школи, і майже всі росіяни у Львові і Києві (96% і 91%) визнають, що їхні діти повинні вільно володіти українською мовою. Отже, майбутне своїх дітей і України українські росіяни пов'язують з корінною мовою.

Таким чином, зазначене вище показує, яке місце в державотворенні займає мовний чинник і наскільки він пов'язаний з тими чи іншими царинами життєдіяльності усіх членів суспільства.

Висновки: 1) українська мова сьогодні і в перспективі є вагомим чинником у будівництві держави та консолідації українського суспільства у націю; 2) механізм впливу мовного чинника на процес згуртування нації приводиться в рух авторитетом мови; 3) у різних частинах України простежується єдина тенденція орієнтуватися на українськомовну державу при ліберальному ставленні до мов національнo меншин; 4) авторитет корінної мови в Україні на сьогодні недостатній для виконання нею повною мірою процесу державотворення; 5) вирішальним для піднесення авторитету української мови є формування національно свідомого громадянина; 6) потреба цілеспрямованих зусиль і заходів держави та громадськості для підвищення цього авторитету очевидна і нагальна.

Список використаних джерел:

1. Бурячок Г.А. “Просвіта”: історія та сучасність (1868–1898). – К.: Веселка, 1998. – 308 с.
2. Вакарчук І. Мета реформ у вищій школі – якість і доступність освіти // Вища школа. – 2009. – № 4. – С. 13-15.
3. Дзюба І.М. Починаймо з поваги до себе: Ст., доп. – К.: Вид. центр “Просвіта”, 2002. – 59 с.
4. Жук Ю. Державна мова – категорія економічна й виховна // Персонал. – 2005. – 16 бер.
5. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. – Дрогобич: Вид. фірма “Відродження”, 1994. -218 с.
6. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала: Лекція, прочитана в Національному університеті “Києво-Могилянська Академія” 1 верес. 1999 р. – К.: Вид. дім “КМ Akademia”, 1999. – 32 с.

7. Лизанчук В. Не лукавити словом. — Л.: ЛНУ, 2002. — 560 с.
8. Огієнко І. Мова й українознавство // Рідна мова. — 1934. — Ч. 4. — С. 163-166.
9. Огієнко І. Мое життя // Наша культура. — 1935. — Кн. 7. — С. 447-453.
10. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. — Львів: Фенікс, 1995. — 46 с.
11. Огієнко І. Психологія мови // Рідна мова. — 1937. — Ч. 5. — С. 199.
12. Павличко Д. Українська національна ідея: Статті, виступи, інтерв'ю. Документи. — К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2004. — 771 с.
13. Радчук В. Українська мова на зорі третього тисячоліття // Дивослово. — 2003. — № 9. — С. 2-6.
14. Сулима В. Біблія і українська література: Навч. посібник. — К., 1998. — 400 с.
15. Томенко М. Сучасний український патріотизм, або Як об'єднати Україну // Уряд. кур'єр. — 2005. — 16 лип.
16. Ющук І. Закон, що виправдає перекинчиків? // Слово Просвіти. — 2005. — 10 лют.
17. Bremer J. The Politics of Ethnicity: Russian in the New Ukraine. — Europe-Asia Studies. — 1994. — Vol. 46, № 2. — P. 261-283.

The article concerns the main role of Ukrainian language on the new stage of state creation. Some theoretical problems are shown. One of the most important task of Ukrainian state building is detailed promotion to the development of Ukrainian language. The conclusion of the urgent necessity of formation of all Ukrainian people on the base of Ukrainian language is drawn.

Key words and word combination: Ukrainian language, state building, Russian language, development of Ukrainian State, language problem, Ukrainian state policy.

Отримано: 4.09.2009 р.

УДК 398.21 (478.43)

В. В. Шевчук

Львівський національний університет імені Івана Франка

АПОКРИФІЧНІ ЛЕГЕНДИ У ФОЛЬКЛОРНІЙ ТРАДИЦІЇ ПОДОЛЯН

У статті розглядається проблема взаємозв'язків апокрифів із віруваннями подолян часів переходу від язичництва до християнства, про що свідчать тексти апокрифічних легенд, записаних в цьому регіоні. Фольклорний мотив розглядається крізь призму спільності ідейно-художніх норм, які мають вияви своєрідної циклічності, загальноприйнятої для українського народу.

Ключові слова: фольклор, Поділля, апокрифи, легенди, народ, етнос, віра, чудо.

Український народ у своїй духовній культурі зберіг елементи прадавніх вірувань, що побутували ще в епоху Київської Русі [2]. У той же час у свідомості українців міцно утвердилася християнська віра, поклоніння якій відбулося і в народнопоетичній творчості. Це виразно виявилось в останні десятиліття, коли українці, позбувшись ідеологічного комуністичного догматизму, нарешті одержали можли-